

Možnosti a limity jazykovej aktualizácie textu

Martin Navrátil

NAVRÁTIL, M.: Possibilities and Limitations of Language Updates of Literary Texts

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 5, p. 397 – 412

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.5.1>

Key words: language update of literary texts, sound manifestation, František Bačkovský, Otakar Hostinský

The paper deals with alternatives and limitations of language updates of literary, in particular, poetic texts. It responds to a certain – in the Slovak context not at all unusual – approach to treating language material of literary texts, which leads to radical changes to the author's language. The positive and negative aspects of this well-established approach have not yet been sufficiently reflected on. In this paper Slovak editorial practice is on the one hand confronted with the theoretical postulates of the national textological tradition (Jozef Felix, Karol Rosenbaum, Mikuláš Bakoš, Jozef Ambruš, Michal Gáfrik and others), on the other hand, it attempts at drawing inspirations from the Czech provenance (František Bačkovský, Otakar Hostinský, Michael Špirit), which at the end of the day aim at reduction of editorial changes and efforts to keep an author's text as authentic as possible. This indicates an alternative manifesto attitude reducing radical changes made to literary texts, which would make it possible to achieve almost true sound qualities of literary texts.

Klíčové slová: jazyková aktualizácia textu, zvuková realizácia, František Bačkovský, Otakar Hostinský

Po dlhej dobe sa u nás objavila kritika editorských riešení, keď Ján Zambor upozornil na rôznorodé edičné zaobchádzanie s textami Sama Bohdana Hroboňa a na prípadnú polemiku predložil svoje vlastné riešenie textovej úpravy.¹ Reflexia niektorých edícií umeleckej spisby naozaj vyvoláva otázky adekvátnosti zvolených postupov, teda či boli niektoré radikálne jazykové intervencie do textu nutné, čo priniesli a čo sa nimi stratilo. A tiež, čo by sa získalo iným zásahom (alebo jeho absenciou) a čo by sa ním stratilo. Prítomný text nie je – ani nemôže byť – vyčerpávajúcou štúdiou tejto problematiky, exemplifikácie sú výberové, náhodné, kusé, nedá sa nimi pokryť celý okruh problémov, pretože odlišný materiál vyvoláva odlišné otázky. Chce iba poukázať na možné deficity rokmi nerefektovaných (resp. neprehodnocovaných) postupov zaobchádzania s umeleckými textami pri ich edičnom sprístupňovaní.

Možnosti a limity zasahovania do jazykovej úpravy textov sú premenlivé aj vzhľadom na vzťah medzi čitateľským a vedeckým vydaním. Od stotožnenia textovej úpravy oboch typov vydaní sa dnes ustupuje, ale pomer medzi nimi zostáva v praxi neurčitý. Zhoda panuje v tom, že v čitateľskom vydaní sa zväčša pripúšťa väčšia miera intervencií.² Napriek tomu v príspevku nevychádzam z predstavy konkrétneho typu vydania (čitateľské, vedecké), ale dôraz kladiem na možnosti redukovat počet intervencií.

V minulosti tiež existoval náhľad, že viacerí editori by na základe objektívnych kritérií mali dospieť k rovnakému riešeniu. Reflexia edičnej práce však ukazuje niekoľkoraké riešenia, ktoré apriori nie sú neakceptovateľné, a to aj vzhľadom na druhové a žánrové zaradenie textu, typ edície, cieľového čitateľa, edičný prístup atď. Neexistuje teda jediné riešenie a nie je ani jediné správne riešenie, sú možnosti, ktoré majú v praxi súčasne svoje pozitívne i negatívne stránky, medzi ktorými sa editor snaží nájsť balans. Nepokúšam sa teda ani ponúknuť jednoznačnú a nespochybniteľnú normu, iba poskytnúť podnety na úvahu o možnostiach edičného spracovania. Problematika je pritom veľmi komplexná a má rôzne „zákutia“ od prípadu k prípadu (podľa autorského idiolektu, obdobia a pod.), v závislosti od toho sa odlišujú aj prístupy k úpravám. Preto sa obmedzím na niekoľko kazuistík, ktoré aspoň zástupne naznačia smerovanie môjho uvažovania.

V roku 1960 Mikuláš Bakoš vo svojej stati *Od diletantizmu k vede?*, bilancujúcej desaťročie slovenských textologických snažení, vymedzil tri skupiny javov, ktoré sa líšia možnosťami zaobchádzania.³ Do prvej skupiny začlenil javy štylisticky neutrálne, ktoré necharakterizujú individuálny štýl autora. Sem patrí pravopis a interpunkcia (ak práve nimi autor nenarába invenčne, ak sú nepríznakové). Tieto javy teda možno podľa M. Bakoša pomerne neproblematicky aktualizovať. Problémy sú však pri hraničných javoch, ktoré nemajú iba čisto pravopisný charakter (ako napr. zjednodušenie pravopisu reformou v roku 1953), ale

1 ZAMBOR, Ján: Interpretácia básne Sama Bohdana Hroboňa *Ária kajúca*. In: *Stavebnosť básne*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2018, s. 15 – 22.

2 Takto to rozlišujú editori českej Kritickej hybridnej edície, ktorí v knižnom čitateľskom vydaní intervencujú výraznejšie, na digitálnom nosiči sprístupňujú vedeckú edíciu s minimalizáciou editorských zásahov.

3 BAKOŠ, Mikuláš: *Od diletantizmu k vede?* (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 97 – 116.

aj hláskoslovný a morfológický dosah. Naopak, druhú skupinu javov nemožno aktualizovať: je to lexika, vetná stavba a frazeológia. Tretiu skupinu tvoria javy hláskoslovné a tvaroslovné, ktoré sú v tejto perspektíve hraničné, sporné. V ich prípade sa nedá rozhodovať mechanicky, prijaté riešenia majú byť výsledkom analýzy estetickej štruktúry diela. Ak majú tvary použité v diele (*vidieť* oproti *vidieť*, *pohrab* oproti *pohreb*, *jaseň* oproti *jeseň*, *svobodný* oproti *slobodný*, *jednoho* oproti *jedného*) nejakú zámernú funkciu – charakterizačnú, parodickú, satirickú, intonačnú, rytmicko-eufonickú a pod. –, je namieste ponechať ich. V opačnom prípade ich možno podľa M. Bakoša aktualizovať. Nateraz teda neproblematizujem prvú skupinu javov, zostávam na úrovni či na pomedzí lexiky (druhá skupina, ktorú už M. Bakoš považoval za „nedotknuteľnú“, ale dodnes v praxi vidáme zásahy aj do lexiky), morfológie a hláskoslovia (tretia skupina).

Pred prístupím k úprave jazyka diela si treba položiť množstvo otázok, aby sme sa dopracovali k nejakým riešeniam. Azda základná otázka, z ktorej pramenia ostatné, je, čo je úlohou editora. Má pracovať v prospech autora, teda jeho textu, alebo v prospech čitateľa? Do akej miery, v akom pomere? A aké diferencie budú sprevádzať jazykovú aktualizáciu textu v závislosti od rozličných literárnych druhov a žánrov? K akému rozdielu dôjde pri našej úprave poézie, prózy, drámy, esejí, nebeletristických žánrov? Predbežne sa zameriam na prácu s básnickými textami (počnúc textami od štúrovskej kodifikácie).

Jozef Felix v štúdiu z roku 1953 zhromaždil veľké množstvo príkladov koncepcne pochybeného alebo nedbalého editorského prístupu,⁴ o rok neskôr naň nadviazal svojim príspevkom Karol Rosenbaum.⁵ V roku 1960 urobil bilanciu slovenskej textológie Mikuláš Bakoš v už spomínanej štúdiu. Začiatkom sedemdesiatych rokov, v roku 1972, vnímal Jozef Ambruš situáciu s normalizovaním jazyka edícií už ako pomerne ustálenú, konsenzuálne akceptovanú. Za samozrejmu vec považoval, že neslobodno „deformovať texty klasikov z hľadiska koncepcie diela, jeho lexikálneho alebo syntaktického základu“, no rovnako nespochybniteľné bolo pre neho to, že „v čitateľských edíciách treba pôvodné texty pravopisne, hláskoslovne a interpunkčne upravovať v zmysle dnešných noriem, pričom načim osobitný takt venovať poetickým textom“.⁶ Potom už výraznejšie polemiky nenastali a neboli ani v samostatných štúdiách opätovne formulované princípy (bolo ich však možné vyextrahovať z konkrétnych edičných riešení). Až v deväťdesiatych rokoch protestoval proti živelnému, nekontrolovanému vydávaniu kníh minulosti „osamotený“ Michal Gáfrík.⁷

Treba však dodať, že jednotliví bádatelia (J. Felix, K. Rosenbaum, M. Bakoš, J. Ambruš a ďalší) vymedzovali mieru zásahov rôzne, neraz protirečivo. Teda aj napriek deklarovaným postojom môžeme v ich konkrétnych postupoch nájsť

4 FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1133 – 1164.

5 ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.

6 AMBRUŠ, Jozef: K textologickým problémom pri vydávaní našich klasikov. In: MARKUŠ, Anton: *Človek a kniha. Zborník štúdií k 25. výročiu vydavateľstva Tatran*. Bratislava: Tatran, 1972, s. 67.

7 Výberovo napr. GÁFRIK, Michal: Michal Gáfrík vydavateľstvu Tatran. In: *Romboid*, roč. 27, 1992, č. 7, s. 58 – 62; GÁFRIK, Michal: Štúr ako textologický problém? In: *Literárny týždenník*, roč. 7, 1994, č. 18, s. 4 – 5; GÁFRIK, Michal: Návrat do editorských plienok alebo škandalózne zmrazenie Rázusa. In: *Literárny týždenník*, roč. 8, 1995, č. 43, s. 4 – 5. Kritickú pozornosť venoval M. Gáfrík edičnej praxi aj v nasledujúcom období.

400 sporné zásahy. Azda to spôsobil aj fakt, že sa usilovali vytvoriť jednotné zásady, v praxi však napriek snahe o konzistenciu bolo treba pristupovať i k výnimkám. Navyše, komplexná povaha jazykových javov neumožňuje vždy ten-ktorý jav zjednodušiť napr. iba na otázku pravopisu.

Ďalej neproblematickejšie úpravy, ktorých výsledkom je zmena grafického zápisu: „*terrorom*, či *priam sochorom*“⁸ na „*terrorom*, či *priam sochorom*“, „*krídlami vidno mávať*“⁹ na „*krídlami vidno mávať*“, „*čo v chorovode obtančili často*“¹⁰ na „*čo v chorovode obtančili často*“ alebo „*nad ranou rozvretou, ktorá už nesrastie*“¹¹ na „*nad ranou rozvretou, ktorá už nezrastie*“. Ak teda opomenieme štádiá, keď sa diela pripravovali živelne bez akejkoľvek premyslenej koncepcie, bez uvedomovania si špecifik takejto práce, editori, vetyčujúci si náročnejšie kritériá, viac či menej zasahujúci do znení textov,¹² deklarovali snahu o zachovanie identity štylistických a výrazových vlastností autorovho jazyka. No táto vágna predstava nemohla postačovať. Vágna preto, že nebolo jasné, kde je podľa polemika hranica medzi uchovaním identity jeho jazyka a kde je už narušená.

Po vyše tridsiatich piatich rokoch od Ambrušovej charakteristiky stavu slovenskej edičnej praxe však M. Gáfrík v edičnej poznámke výberu z poézie Martina Rázusa *Zdvihnite život!* (2008) napísal:

„V prvých desaťročiach 20. storočia – pod vplyvom češtiny, ale aj vysokej potreby jednoslabičných slov najmä v jambickom verši – mala vo vtedajšej slovenskej poézii nie zanedbateľnú frekvenciu napríklad spojka ač. Podobne – hoci z iných dôvodov – ako príliš nevhodná pôsobí dnes i spojka jestli alebo podmienovací spôsob nie-li, ako zápor není. Z Rázusovho textu ich úplne nevyklúčujem, ale redukujem ich frekvenciu (pokiaľ tomu nebránia rytmické alebo rýmové pozície). Mimo nich ich nahrádzam ekvivalentmi hoc, akže, ak nie, nie je a podobne. Takisto neprimerane by pôsobili i hláskové podoby svobodne, svoboda, túha, slovesné tvary typu zažnul, skloňovanie hoľám či výraz svevoli. Nahrádzam ich výrazmi slobodne, sloboda, túžba, zažal, holiám alebo svojvôli. Z podobných dôvodov odstraňujem i archaické podmienkové tvary bych (by), bojište mením na bojisko a obmedzujem výroky typu stínom – tieňom (mimo rýmových pozícií).“¹³

Z akého hľadiska by M. Gáfríkom spomínané výrazy pôsobili nevhodne, neprimerane? Jazykovej čistoty? Súčasnej normy? Z estetických zreteľov? Na jednej strane sa M. Gáfrík priblížil k dnešnej norme jazyka, na druhej sa však nevyhol týmto slovám úplne (v rýmových pozíciách), čím navyše vytvoril dvojité riešenia.

8 KRČMÉRY, Štefan: *Keď sa sloboda rodila...* Turčiansky Sv. Martin : Knihotlačiarsky účastinársky spolok, 1920, s. 15.

9 BENIAK, Valentín: *Tiahnime ďalej oblaky*. Topolčany : vlastným nákladom, 1928, s. 61.

10 ROY, Vladimír: *Cez závoj*. Uhorská Skalica : J. G. Obetka, 1927, s. 96.

11 ŽARNOV, Andrej: *Štít*. Bratislava : Ján Horáček, 1940, s. 52.

12 Napriek tomu, že text nemusí mať len auditívne kvality (teda nemusí len „znieť“), ale môže mať aj vizuálne dispozície (môže istým spôsobom „vyzerať“; môže ísť o kaligramy, „schodíkovité“ usporiadanie verša a rôzne podoby konkrétnej poézie atď.), termín „znenie“ sa zameriava na uchopenie textovej reality práve zo zvukového aspektu.

13 GÁFRÍK, Michal: Bibliografické poznámky, určenie základného textu a spôsob usporiadania. In: RÁZUS, Martin: *Zdvihnite život! Výber z poézie*. Ed. Michal Gáfrík. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 256.

„Ač prežil si i mnohé zimy-jará,
netážem sa tá, dedka-poviedkára,
na historické činy, borby, zvraty,
hoc pamätáš i také snád, ty svätý
slovenský strom-obor!
len o drobnôstkach, nepatrných azda –
(ach, aká milá bude mi z nich každá!) –
prehovor.“¹⁴

V strofe je vo funkcii anakrúzy použitá aj spojka *ač*, aj spojka *hoc*. Ak by sme sa pritom riadili postupom M. Gáfrika, zotreli by sme túto štylistickú disimiláciu. Nepredpokladám, že by si tento „konflikt“ M. Gáfrik nebol všimol a že by v tomto prípade pristúpil k takémuto dvojnásobne spornému zásahu. Ale otázka znie, či je naozaj nutné – aj v prípade, že by sa v celom texte dali slová paušálne nahraďiť bez takejto kolízie – odstraňovať z umeleckých textov slová ako *ač*, *nie-li*, *jestli*, *neni*. Zásahom získame na jednej strane vzorový jazyk, ale stratíme zvukové vlastnosti a jazykovú variabilitu, vstupovanie rôznych variet jazyka do umeleckého textu, oslabíme jeho historické situovanie. Nezáleží na Rázusovej nedostatočnej znalosti nestabilizovanej slovenčiny, ale na dochovanej podobe umeleckého textu.¹⁵

Albo sa vytýčenými zásadami stiera rozdiel medzi jazykom dvoch básnikov, ktorí písali v rovnakom čase – medzi Rázusovým *svoboda* a Krčméryho *sloboda*, a vytvára sa dojem, že ich jazyk bol rovnaký, že obaja písali bezchybnou slovenčinou, robíme z nich „normovaných“ básnikov, čím potláčame rozdiely medzi slovným fondom autorov a historický rozmer diela. Kontrafaktuálne argumentovať v prospech úprav bohemizmov na „slovenské tvary“, pretože „časté bohemizmy sú dôsledkom neexistencie slovenských škôl (v časoch Rázusovej mladosti) a jeho intenzívneho štúdia českých básnikov“,¹⁶ že „vplyv ich jazyka mu vyčítal (v liste z apríla 1916) Vajanský a Rázus jeho výčitky prijal“,¹⁷ nie je dostačujúce. Historická evidencia zbierky by mala byť nadradená argumentácii typu „keby“. Akokoľvek editor predpokladá, že by autor k týmto zmenám pristúpil, stále platí, že „na takovú úpravu má právo autor, keď upravuje své vlastní dílo“, „nemůže takovou úpravu provádět vydavatel“¹⁸ pri príprave literárnych diel minulosti. Už len preto nie, že autorove eventuálne korekcie by nemuseli byť sústavné, systematické. Ak sa tu teda operuje autorovou vôľou, editor by sa svojimi krokmi mohol dostať do rozporu s ňou.

14 Krčméry, c. d., s. 5.

15 Praktiky martinského puristického korektora Gedeona Turzu ironizuje Janko Jesenský v poviedke Zafúkaná sláva. Je to už len hypotetická a rečnícka otázka, aký postoj by zaujali autori, ktorí sú dnes mŕtvi, k svojim dnešným editorom. Poznáme prípad, keď Andrej Sládkovič takmer bezvýhradne dôveroval v oblasti jazykovej úpravy svojich textov Jozefovi Karolovi Viktorinovi, ale aj prípad, keď sa Samo Chalupka prel o každé písmeno, o každé slovo.

16 Gáfrik, c. d., s. 256.

17 Tamže.

18 VODIČKA, Felix: Naše zkušenosti s vydáváním klasiků české literatury. In: *Česká literatura*, roč. 4, 1956, č. 1, s. 28.

K otázke jazykovej aktualizácie umeleckého textu sa v diskusii v Ústave slovenskej literatúry SAV vyjadril v máji 1954 aj jazykovedec Eugen Pauliny: „u čitateľa má byť vedomie historického odstupe, má cítiť, že dielo pochádza zo staršej doby a nie je dnešné; treba teda zachovať, čím bolo dielo cenné v minulosti.“¹⁹ M. Bakoš to ešte podoprel slovami českého štrukturalistického literárneho historika Felixu Vodičku: „Proto nemůže být při vydávání těchto děl hlavním a takřka jediným kritériem čtenář, jeho současné jazykové nebo stylistické zvyklosti a požadavky, ale prvním kritériem je přece jen autorovo dílo spjaté se svou dobou i svým jazykem a stylem.“²⁰ Pravdaže, to vyvoláva otázku, či sa (ne)dá „zachovať, čím bolo dielo cenné v minulosti“, napriek určitej miere modernizovania jazyka. Predstava, akým spôsobom zachovať „vedomie historického odstupe“, sa tiež líšila. K. Rosenbaum v mene funkčnosti obhajoval zasahovanie – jeho miera je zasa otázna – do základného textu: „Obranou celého nemenného textu zavádzali by sa do jazyka nové rušivé momenty, a jazyková norma, o ktorej sa neustále vyhlasuje, že je ‚rozkolísaná‘, by sa neupevňovala, ale zbytočne narúšala.“²¹ Je ale úlohou editora umeleckého textu chrániť jazykovú normu?

Prečo nás natoľko vyrušuje predstava, že by lyrický subjekt mohol hovoriť nespisovne, že by mohol byť nevzdelaný, živelný, nekorigovaný? Že by sme ho mali akceptovať v stave, keď nemal k dispozícii ustálenú jazykovú normu, keď do svojho jazyka preberal prvky z cudzích jazykov? Malé národné spoločenstvo ohrozené maďarizáciou, žijúce na území, na ktorom sa v každom regióne hovorilo odlišným dialektom, sa pokúšalo vytvoriť si nadregionálnu jazykovú platformu. Na jej potvrdzovanie bolo vyžadované normalizovať jeho literárne prejavy podľa tejto nadregionálnej platformy. Na Slovensku sa prejavovala (a niekedy sa prejavuje aj dnes) zvláštna fóbia z nenormovaných tvarov a z bohemizmov. Možno je za úsilím chrániť čistotu jazyka, najmä vo vzťahu k bohemizmom, úmysel čím viac sa odlíšiť od jazyka, ktorý bol slovenčine taký blízky a tak veľmi na ňu vplýval. Iste to bola aj obranná reakcia pomerne malého jazykového spoločenstva na pocit ohrozenia kultúrne dominantnejším jazykovým spoločenstvom. Takéto normalizovanie zohrávalo možno významnú úlohu v čase zápasu malého národa o podobu spisovného jazyka v krajine (Rakúsko-Uhorsko, Československá republika), v ktorej nebol dominantným etnikom. No tento argument by dnes nemusel byť relevantným. Domnievam sa, že puristické tendencie by nemali určovať edičnú úpravu umeleckého diela, že editor nemá chrániť čistotu jazyka, ale jazyk autora. Dnes azda už nie je nutné našich spisovateľov zrovnávať podľa jednej šablóny, slovenský čitateľ by mohol byť pripravený vyrovnávať sa aj v jazykovej stránke s neurčitostou, neustálenosťou, chaotickosťou.

Invazívne zásahy môžu tiež prameniť zo zúženého chápania náplne editora (alebo z jej priameho stotožňovania s činnosťou redaktora). Modernizovať text nie je jedinou úlohou, ktorou by sa mohol editor sankcionovať. Prepiata snaha edičnými úpravami dosiahnuť čitateľskú prístupnosť môže vyvolávať v čitateľovi mylný dojem, že jazyk, ktorým bol text z roku 1920 napísaný, sa vo viacerých ohľadoch neodchyľuje od moderného, súčasného jazyka. Ak však prezentujeme

19 Paulinyho slová si zapísal Mikuláš Bakoš. Cit. podľa Bakoš, c. d., s. 113.

20 Vodička, c. d., s. 28.

21 Rosenbaum, c. d., s. 279.

čitateľovi zbierku Š. Krčméryho *Keď sa sloboda rodila*, nemali by sme sa zahmlievať jeho historickú dimenziu, teda že je to sto rokov starý text. Preto nie je ani vo výše sedemdesiat rokov starom verši nadrealistu Jána Brezina „*Ktorí dobrovoľne navždy zavreli víčka*“²² potrebné meniť slovo *víčka*, aj keď nevstupuje do rýmovej pozície.

Editor a textológ má množstvo ďalších úloh, ktorými musí osvedčiť svoju kompetenciu. Musí zhromaždiť textové pramene náležiacie k textu diela, správne prečítať text, porovnať pramene, určiť ich vzťah, odhaliť porušenia (sadzačské chyby, preklepy atď.) a lakúny, nanovo reštituovať jeho správne znenie, určiť koncepciu edície, vybaviť edíciu textologickým aparátom²³ atď. Preto nie je ústup od zmien *ač na hoc, túha na túžba, není na nie je, rudý na červený* a pod. rezignáciou na editorskú činnosť ani alibizmom, ale zvážením možností a limitov svojej práce.

M. Bakoš²⁴ aj K. Rosenbaum rozhodne odmietli prispôsobovanie jazyka autorovej doby jazyku editorovej doby. K. Rosenbaum v reakcii na názory J. Felixa vyslovené v štúdiu *O vydávaní klasikov* (1953) napísal:

„Preto treba oddeliť to, čo autor nazýva ‚barbarizmami a príznakmi nevyvinutého jazyka‘ od chýb, lebo práve uvedené barbarizmy a príznaky nevyvinutého jazyka sú dôkazom rastu a mohutnenia jazyka, a nie slabosti, chudoby autorovho slovníka. Treba prijať ako skutočnosť to, že slovný fond jazyka klasikov sa nekryje so slovným fondom dnešného spisovného jazyka, že jednotlivé slová zanikajú, niektoré dostávajú nový význam alebo namiesto starých vznikajú nové pre pomenovanie tej istej veci. Preto netreba hovoriť len o barbarizmoch a príznakoch nevyvinutého jazyka, ale predovšetkým o slovách dnešnému čitateľovi už nezrozumiteľných. A tie nemožno nahrádzať novými slovami, ale treba ich vysvetľovať.“²⁵

Úlohou editora je teda aj spoznať autorov idiolekt a lexiku a podrobiť ich v prospech čitateľa všestrannej explikácii, ktorej výsledkom bude komentár, poznámky či vysvetlivky. Rudo Brtáň nám napríklad objasnil, že *luna*, ktorá sa v básni Mor ho! Sama Chalupku *valí za lunou*, je vlastne v nárečí vlna valiaca sa za vlnou (*Slovník slovenských nářečí* uvádza výskyt v okresoch Martin a Dolný Kubín), nie mesiac. Preň mal Chalupka podobu *lúna*.²⁶ Táto skutočnosť však zostáva čitateľovi zastretá (ak vôbec pozná poetizmus luna). Vzniká tým hlboká diskrepancia medzi významovou a pomenovacou zložkou v synchronnom jazykovom vedomí. Ak by sme toto napätie prevážili v prospech spriežračnenia významu (*vlna za vlnou sa valí*), poškodili by sme výrazne autorský idiolekt.

Na niekoľkých synoptických rôznočítaniach veršov básne Sama Chalupku Mor ho! od *editio princeps* po neskoršie editorské úpravy môžeme vidieť rozdielnosť prístupov jednotlivých editorov aj v závislosti od ich rozhodnutí, na ktorých sa odráža aj dobová pravopisná norma:

22 BREZINA, Ján: *Anjel pokoja*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1946, s. 43.

23 Aj čitateľské vydanie je potrebné vybaviť aparátom, ktorý, aj keď možno stručne, ale pritom dostatočne ozrejmí pramene edície, výber východiskového textu a spôsob editorovho zaobchádzania s textom.

24 Bakoš, c. d., s. 113.

25 Rosenbaum, c. d., s. 273 – 274.

26 BRTÁŇ, Rudo: *Samova Chalupkova básen „Mor ho!“*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1942, s. 11 – 12.

verš 3²⁷

- 1868 Preleteli čez Dunaj, čez tú šíru vodu;
 1898 preleteli cez Dunaj, cez tú šíru vodu,
 1912 Preleteli čez Dunaj, čez tú šíru vodu
 1952 Preleteli cez Dunaj, cez tú šíru vodu,
 1973 preleteli cez Dunaj, cez tú šíru vodu,
 2014 preleteli cez Dunaj, cez tú šíru vodu;

verš 15

- 1868 Rostom sú ako jedle; pevní, ani skala:
 1898 Rostom sú ako jedle, pevní, ani skala:
 1912 Rostom sú ako jedle, pevní, ani skala:
 1952 Rastom sú ako jedle, pevní, ani skala:
 1973 Rastom sú ako jedle, pevní ani skala:
 2014 Rastom sú ako jedle; pevní ani skala:

verš 19

- 1868 Tá zem, tye pyšnye hory, tye žírne moravy:
 1898 tá zem, tie pyšné hory, tie žírne moravy:
 1912 Tá zem, té pyšné hory, té žírne moravy:
 1952 Tá zem, tie pyšné hory, tie žírne moravy:
 1973 Tá zem, tie pyšné hory, tie žírne moravy:
 2014 tá zem, tie pyšné hory, tie žírne moravy:

verš 36

- 1868 Slovæn na svojom seje, i žnie len na svojom:
 1898 Slovæn na svojom seje, i žnie len na svojom;
 1912 Slovan na svojom seje, i žnie len na svojom;
 1952 Slovan na svojom seje, i žne len na svojom;
 1973 Slovæn na svojom seje, i žne len na svojom;
 2014 Slovan na svojom seje i žne len na svojom;

verš 44

- 1868 Svætô naše hoslo je: Svoboda a sláva! –
 1898 sväté naše hoslo je: Svoboda a sláva! –
 1912 Sväté naše heslo je: Svoboda a sláva! –
 1952 Sväté naše heslo je: Sloboda a sláva! –
 1973 sväté naše hoslo je: Sloboda a sláva! –
 2014 sväté naše hoslo je: Sloboda a sláva! –

verš 69

- 1868 A so stolca zlatyeho takovým sæ hoslom
 1898 A so stolca zlatého takovým sa hoslom

27 Zmeny vybraných veršov dokladajú ukážky z jednotlivých vydání Chalupkových Spevov, ku ktorým sa viažu varianty autorské (1968) i posthumné (1898, 1912, 1952, 1973, 2014). Viac k vydaniám v časti Pramene.

- 1912 A so stolca zlatého takovým sa hoslom
 1952 A so stolca zlatého takovým sa hoslom
 1973 A zo stolca zlatého takovým sa hoslom
 2014 A zo stolca zlatého takovým sa hoslom

verš 114

- 1868 Už vám je zúkol-vúkol od vrahov obstatá. –
 1898 Už vám je zôkol-vôkol od vrahov obstatá.
 1912 Už vám je zúkol-vúkol od vrahov obstatá.
 1952 Už vám je zôkol-vôkol od vrahov obstatá.
 1973 už vám je zôkol-vôkol od vrahov obstatá.
 2014 už vám je zôkol-vôkol od vrahov obstatá.

verš 161

- 1868 A cár okom sklopeným na bojišti stojí:
 1898 A cár okom sklopeným na bojišti stojí:
 1912 A cár s okom sklopeným na bojišti stojí:
 1952 A cár s okom sklopeným na bojišti stojí:
 1973 A cár s okom sklopeným na bojišti stojí:
 2014 A cár okom sklopeným na bojišti stojí:

verš 162

- 1868 A čo? – Aždaj tých padlých Slovænov sæ bojí? –
 1898 a čo? – Azdaj tých padlých Slovænov sa bojí?
 1912 A čo? – Azda tých padlých Slovanov sa bojí? –
 1952 A čo? – Azda tých padlých Slovanov sa bojí? –
 1973 A čo? – Azda tých padlých Slovænov sa bojí? –
 2014 A čo? – Azda tých padlých Slovanov sa bojí? –

Môžeme napr. opäť vidieť dvojité riešenie, keď editori ponechali slovo *hoslom* v rýmovej pozícii, ale vo vnútri verša ho viacerí aktualizovali na *heslo* (podobne aj slovo *rost* na *rast*), čím vytvorili v texte kolísanie *heslo – hoslo*, ktoré v pôvodine nebolo. Editor sa okrem toho musí vyrovnáť s rozdielnym tvarom sloviess žnie (3. os. sg) a *strežiu* (3. os. pl), podobu odchodnú od dnešnej majú aj koncovky množného čísla prídavných mien *bujnye, bystrye, hustye, modrye, posvætnye, pyšnye, sivye, slovænskye, spurnye, zlomenye*, singuláru ženského rodu *cudzá* a tvary neutra *cudzô, kruvavô, napísanô, svætô, tajnô*. Od súčasnej normy sa odlišujú aj kvantita: *chvala Bohu obratily sæ, osúdu, stýdí, zašlych, zrádny*, zvlášť kvantita zámen: *jích, ich, tvojí, svojích, ními, ím, ta* (tá), ale aj mäkkosť: *valným*. Inú hláskoslovnú a tvaroslovnú podobu majú dnes aj slová *čez, kruv, liutym, riaděvaly, svoboda, serdcia* a *zúkol-vúkol*. U Chalupku možno nájsť množstvo slov s ligatúrou: *dělaký, læhly, lækat, rozkzæz, Slovæn, vítæz, z dæky* atď. Tu treba brať do úvahy aj Chalupkove jazykovedné náhlady:

„Litera æ (rus. я) potrebná je vo slovenčine, ako ktorákoľvek iná slovenská litera. Nižná Orava, Lubtov, Zvolen a t. d. hovorí nie l'en: holúbæ, telæ, jahnæ, chlápæ, ale ai: prasæ, húsæ, kuræ. Tam počut' nie len: trúbæ, blúdæ, túlæ,

406 mamæ, kúpæ, ale ai: búræ, brúsæ, jako to obdoba vyhlædáva. My povedáme: kæčka (Schopf), kæmeň, kærovat – a to je etimologicky dobre. – Kto vie slovensky, bude vedieť kam to æ má položiť: kto nevieš, uč sæ; to ti usnadní poznania iných Slov. nárečí. Prijatím litery æ na miesto do teraz užívaného ä, odpadne veľká čiast tých mnohých čiar a bodov, ktorye písmo a zvlášte tlač slovenskú tak náramne obtæžujú.“²⁸

Poslednou vetou Chalupka signalizuje, že ligatúra æ by len graficky nahradila ä, zvuk zostáva totožný. Preto by nahradenie Chalupkovej ligatúry prehlasovaným ä nenarušilo zvukové kvality básne. R. Brtáň upozorňoval aj na to, že slovænský sa nedá jednoznačne interpretovať ako *slovenský* alebo *slovanský*, preto by bolo pri transliterácii vhodné zachovávať *slovänský*.²⁹

Nahrádzaním takých Chalupkových výrazov ako *jích, jako* a pod. sa pred čitateľom zase zastreje aj vplyv češtiny na vtedajšiu slovenčinu, na jej poetickú tradíciu, na presadzovanie sa slovenčiny voči tradícii biblickej češtiny. Zastiera sa nesamozrejmosť ustalujúcej sa a neskôr ustálenej spisovnej slovenčiny, jej rozbiehavosť, invencia literátov – či jej deficit – pri výbere slov (najmä v prípade nedostatočnej slovnej zásoby slovenčiny), odlišnosti medzi jednotlivými romantickými spisovateľmi, ich rozdielne idiolekty atď. A rovnako potlačí aj možné kolísanie, štylistickú disimiláciu vo vnútri autorovho textu (napr. *ako – jako – jak*, alebo spomenuté *ač – hoc* u Krčméryho).

Ak sa vo verši 67 musí čitateľ vyrovnáť v rýmovej pozícii z dnešného hľadiska s nesprávnym morfológickým tvarom („*Nevzal cár božie dary; s jeho mračnej tvári*“, 1868), prečo je problematické prijať, že by sa s ním dokázal vyrovnáť aj vo vnútri verša? („*Tyeto dary božie sú priazni našej znaky*“; takmer všetci editori upravujú na „*priazne*“.) Ak meníme *priazni* na *priazne*, prečo potom nemeniť vo verši „*Pravda, Bohy vydaná káže nám Slovænom*“: slovo „*Bohy*“ na „*bohmi*“, a prečo vo verši „*A so stolca zlatyeho takovým sæ hoslom*“ nezmeniť „*takovým*“ na rytmicky adekvátne „*takýmto*“ atď.? Na základe akého kritéria editori posúdili tvar „*priazni*“ ako nevyhovujúci, ale tvary „*Bohy*“ a „*takovým*“ uznali ako hodné zachovania? Ak meníme *ač* na *hoc*, prečo nemeniť *kroz* na *skrz*? V takejto enumerácii by sa dalo pokračovať. Otázka teda znie, kde leží hranica, na základe ktorej niektoré slová sa zúčastňujú na tvorbe identity štylistických a výrazových vlastností autorovho jazyka a iné sú z jej tvorby vylúčené.

Pri uvažovaní o možnostiach a limitoch jazykovej aktualizácie umeleckých textov sa možno konfrontovať s názormi, ktoré formuloval už v poslednej tretine 19. storočia v českom prostredí pri svojej recenzentskej činnosti František Bačkovský (1854 – 1908). Jeho požiadavky, ktorých sa sám nie vždy dokázal dôsledne pridržiavať, mali svoje výnimky v závislosti od viacerých kritérií (žánrové delenie, status autora, zachovanie textu, typ vydania), ale zhutnenou podstatou je myšlienka, že editorove zásahy môžu zasahovať do grafického systému textu,

28 Cit. podľa PÁCALOVÁ, Janka: Poznámky a komentáre. Kalendárium života a diela. Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Zostavila, edičnú poznámku, komentáre, kalendárium života a diela a doslov napísala Janka Pácalová. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 325.

29 BRŤÁŇ, Rudo: Poznámky editora k Špevom. Poznámky editora k českým básňam. Básnik Samo Chalupka (1812 – 1883). In: CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava: Tatran, 1973, s. 293.

ale mali by v čo najväčšej možnej miere zachovať zvukové vlastnosti textu, a to predovšetkým v poézii. Stavia totiž na predpoklade, že poézia je – alebo bola – písaná primárne pre audiálne vnímanie.³⁰

Druhá myšlienka z českého prostredia, s ktorou je možné podrobiť konfrontácii naše editorské tradície, je formulovaná Otakarom Hostinským (1847 – 1910) a podal o nej svedectvo Jan Jakubec (1862 – 1936): „Představuji si, že by například Blahoslav svůj spis diktoval dvěma písařům: současnému a písaři naší doby. Oba napíši totéž, jeden pravopisem XVI. století, druhý pravopisem naším, ale myšlenka i mluva zůstane úplně táž v obou případech.“³¹ Isteže, oba jazyky prechádzali odlišným vývinom, ale obidva spomenuté citáty, ktoré sa vo svojich dôsledkoch zblížujú, sú prinajmenšom pozoruhodné a ich osobitá aplikácia nie je vylúčená ani v slovenskej edičnej praxi. Napokon, aj na Slovensku by sme našli doklady na praktické realizácie, ktoré sa riadia týmto princípom, i keď to teoreticky nezdôvodňujú a explicitne neformulujú.

Kým česká tradícia si naučila čitateľa na texty s archaickým jazykom, a tak je dodnes čitateľ zvyknutý stretávať sa s netypickými tvarmi, v našej tradícii – či v „pobernaláčtení“ Hugolína Gavloviča Michalom Rešetkom, v edičnej praxi Jozefa Karola Viktorina a aj ďalej – prevážila už od počiatku tendencia výrazne do textov zasahovať. Niežeby v textoch neboli pozostatky ďalších archaizmov, ale napríklad štúrovský minulý čas mužského rodu *mau, robiu, pracovau* je striktné a bez problematizácie nahrádzaný tvarmi *mal, robil, pracoval*. A to neraz aj v takých prípadoch, že sa z rýmu stane asonancia. Alebo sa ponechá takéto slovo v rýmovej pozícii, ale všade inde sa zmení. Normalizácia tvarov má byť krokom k čitateľskej recepcii, ale pre čitateľa je takýto tvar o to nepochopiteľnejší, keď sa nevyskytuje nikde inde okrem rýmu (v celom texte je *bol, mal, sviatil, činil* atď., iba v rýmovej pozícii je zrazu *bou, mau* atď.). Diskrepancia medzi minulým a súčasným stavom jazyka sa postupom rokov zväčšuje a s tým sa, samozrejme, zosilňuje aj miera intervencií, aby držala krok so synchronným stavom jazyka. U nás preklenúť to dlhé obdobie, vrátiť sa v dnešnej dobe, pri súčasnom stave jazyka k archaickým podobám, pôsobí príliš iritujúco.

Argumentuje sa tiež tým, že mnohé slová, ktoré boli v dobe autora nepríznakové, sa stávajú z perspektívy súčasníka príznakovými, čím do estetickej štruktúry diela prinášajú cudzorodý prvok.³² (Mimochodom, už Chalupkovi

30 Viac o Bačkovského prístupe pozri KOSÁK, Michal – FLAIŠMAN, Jiří: *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 16 – 20.

31 Cit. podľa Kosák – Flaišman, c. d., s. 40.

32 K tomu pridáva postreh Michael Špirit: „nevyslovovaným argumentem naopak bylo, že neaktualizace pravopisu může být pro soudobé čtenáře právě vydávané produkce fatální, neboť znemožní neutrální percepci uměleckého textu. To vypadá na první pohled jako opravdu vážná hrozba – ale jen do té chvíle, než si uvědomíme, že totéž, co tzv. současným čtenářům úprava pravopisu přibližuje, to zároveň oddaluje těm, kteří ‚vyrostli‘ v předešlé kodifikaci, ale kteří přitom nejsou ‚současní‘ o nic méně. Zástanci formální aktualizace pravopisu v literárních dílech nebrali a neberou ohled na to, že čtenář, který by byl cele ukotven v jednom jediném pravopisném předpisu, vlastně neexistuje. Ani u dětí – u těch pokolení, během jejichž školní docházky nebyla zrovna zavedena nová kodifikace českého pravopisu – nelze kontakt s předchozí odlišnou normou absolutně vyloučit (např. v knížkách zděděných po rodičích), a tedy i jim přiznat čtenářskou schopnost adaptace na různorodé předpisy. Jinými slovy: důvody, kvůli kterým je zapotřebí nové edice slovesných památek pravopisně aktualizovat, jsou stejně silné/slabé jako ty, kvůli kterým to nezbytně není.“ ŠPIRIT, Michael: *Textologie dnes. Příručka pro začínající editory*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2020, s. 29.

408 súčasníci pociťovali jeho jazyk ako výstredný, pretože čerpal z rôznych regionálnych slov.) Ale ako je z dnešnej perspektívy anachronizmom autorov jazyk, je nám anachronizmom aj jeho problematika – aj keď v istej konštelácii aktualizovateľná a regenerujúca sa (napr. boj za Maticu slovenskú, národnostný útlak, konfesionálna rozpoltenosť národného spoločenstva). Čitateľ nemôže čítať dielo ahistoricky, musí prenikať do jeho ideovej zložky, a napokon aj do jeho historicky determinovaného jazykového materiálu.

Cieľom nie je dodatočne dopĺňať slovám estetickú funkciu, ktorou v minulosti nedisponovali (keďže mohli byť vnímané nepríznakovo), ale zachovať v diele jednotnú štruktúru výrazových vlastností. Aktualizačnými zásahmi sa miešajú zastarané prvky s modernizovanými tvarmi, čím sa vytvára hybridná štruktúra. Ak sa mnohokrát argumentuje čitateľským pohodlím pri recipovaní dobového textu,³³ nemalo by sa zabúdať, že dané texty kladú odpor v ďalších oblastiach, ktoré sa neodvažujeme meniť, nehovoriac o myšlienkovvej „priepasti“ neraz desiatok rokov. Ako text vzdoruje čitateľovi v oblasti myšlienkovvej náročnosti, slohovo-typologickej, estetickej konfigurácie, vzdoruje mu prirodzene aj v jazykovej oblasti.

Úlohou editora nie je len nenarušiť myšlienkové jadro diela, jeho základné (pretože už drobné editorské zásahy sú zásahmi do štylistiky) štylistické osobitosti, strofické a rýmové danosti, ale verne a spoľahlivo zachytiť *spôsob vyjadrovania* autora. Nazdávam sa teda, že zásahy do lexiky (odstraňovanie *ač, jestli, neni* a pod.), aké urobil M. Gáfrík, treba odmietnuť hneď na začiatku.³⁴ Napriek tomu, že by bolo možné nahradiť bez „rytmickej“ ujmy slovo *stoletia* v Beniakovom verši „*stoletia spálené*“³⁵ na „*storočia spálené*“, potlačili by sme tým jeho jazyk. Pre zrozumiteľnosť nie je ani nevyhnutné aktualizovať slovo *nenie* v Silanovom verši „*Mám srdce ustaté. A potom: nenie kedy*“,³⁶ slovo *očí* v Motulkovom verši „*tvojich očí vzlyk*“³⁷ alebo slovo *popelvár* v Plávkovom verši „*keď sišiel s prípecka slovenský popelvár*“.³⁸

K *spôsobu vyjadrovania* autora však – nech už je to z dnešného hľadiska z autorovej neznalosti, hlbokjej regionálnej zakorenenosti – patrí i to, že autor napr. píše (a zrejme by vyslovil) *zúkol-vúkol*, a nie *zôkol-vôkol*.

V edičnej poznámke *Pro ty, kdo chtějí vědet víc*, prihovárajúcej sa detskému (!) čitateľovi, Michael Špirit uvádza okrem iného slová, pri ktorých ponechal kvantitu či spoluhláskovú kvalitu nezmenenú napriek tomu, že sa odlišuje od súčasne platnej kodifikácie češtiny (*badat* miesto dnešného *bádat*, *houšička* miesto

33 Samozrejme, aj typ publikácie s radikálnejšími zásahmi do textu – aj keď je otázne, či je to v mnohých prípadoch naozaj nutné – má právo na existenciu, no je na zváženie, či by pri takýchto výrazných intervenciách nebolo vhodné napríklad zaviesť konvenciu pod titul definovať vydanie napr. pojmom „Adaptácia“, ktorým by sa čitateľovi signalizoval charakter edičnej úpravy, napr. ako v prípade próz Jonáša Záborského, vychádzajúcich v päťdesiatych rokoch 20. storočia v edícii Odkazy našej klasiky, alebo románu Atómy boha Gejzu Vámoša, pripraveného Dagmar Kročanovou-Roberts v roku 2003.

34 Platí to aj o zásahoch, ktoré zistila Edita Prihodová analýzou postupov Júliusa Pašteku pri edičnej príprave osemväzkového Súborného diela Janka Silana. V niekoľkých prípadoch porušil hodnotnosť textu, napr. zmenou „Husičky, húsky kúpaly sa v jazeri. / [...] / Husičky, kde ste, húsky, káčeri?“ na „Husičky, húsky v jazere sa kúpali. / [...] / Husičky, kde ste sa, húsky, túlali?“ Pozri PRÍHODOVÁ, Edita: Editorské stratégie v Súbornom diele Janka Silana (zbierky Kuvici, Piesne z Javoriny, Oslnenie). In: *Slovenská literatúra*, roč. 67, 2020, č. 4, s. 374.

35 BENIAK, Valentín: *Kráľovská reťaz*. Trnava : Ferko Urbánek a spol., 1933, s. 7.

36 SILAN, Janko: *Kuvici*. Praha : Fond Julia Zeyera, 1936, s. 61.

37 MOTULKO, Ján: *V mimózach vietor*. Košice : Verbum, 1947, s. 53.

38 PLÁVKA, Andrej: *Ohne na horách*. Bratislava : Pravda, 1947, s. 25.

houstička, stébélko miesto stébélko, otvrou miesto otvrou atď.), navyše dostatočne objasnil ich význam. Na slovenské pomery „odvážnu“ edičnú úpravu, ktorej odlišnosť od našej tradície edičného spracovania textu nie je len dôsledkom odlišného vývinu jazykov, zdôvodňuje takto:

„Možná jste si všimli, že ne všechno je tu psáno tak, jak se učíte ve škole. Karel Čapek ale uměl psát česky výborně, a to, co možná vypadá jako chyba, je takto psáno schválně. [...] Někteřá slova, která vypadají taky chybně nebo kterým nerozumíme, se zase používala v době, kdy Čapek pohádky psal, to je před osemdesáti devadesáti lety, ale my dnes místo nich používáme už odlišná jména nebo slovesa. [...] Různe psaná slova, která označují stejné věci, lidi nebo činnosti, chápeme také jako nenápadné upozornění na to, že literární postavy mohou stejná slova vyslovovat různě, tak jako to dělají živí lidé.“³⁹

Odkaz na slová, ktoré sa používali „v době, kdy Čapek pohádky psal, to je před osemdesáti devadesáti lety, ale my dnes místo nich používáme už odlišná jména nebo slovesa“, naznačuje, že ponechával nenormalizované aj slová, ktoré nemajú v texte svoju zvláštnu funkčnosť, akou podmieňoval M. Bakoš ponechanie zastaraných tvarov. Alternatívny prepis verša, napr. „*Preleteli čez Dunaj, čez tú šíru vodu;*“ na „*Preleteli čez Dunaj, čez tú šíru vodu;*“; „*Svátô naše hoslo je: Svoboda a sláva!*“ na „*Svátô naše hoslo je: Svoboda a sláva!*“ alebo „*A čo? – Ažďaj tých padlých Slovænov sæ boji?*“ na „*A čo? – Ažďaj tých padlých Slovænov sæ boji?*“; by nechal zaznieť pôvodné zvukové kvality Chalupkovej básne a napriek archaickosti by nezastrel významovú priezračnosť verša, nezamedzil by čitateľovi porozumieť textu. Takýto neinvazívny prístup možno neuľahčuje, ale ani neznemožňuje recepcnú zrozumiteľnosť.⁴⁰ Azda by naozaj stačilo v edičnej poznámke (správe) komentovať zvláštnosti dobového a autorovho jazyka, aby čitateľ bol oboznámený s faktom jeho odlišnosti. V minulosti sa takýto prístup odmietal a s ironickým podtónom sa hovorilo o piete, mumifikovaní, fetišizácii textu, aby sa tým kompenzoval fakt, že sa podával čitateľovi text, ktorý nevyšiel z autorových „rúk“.

Pri pokuse aplikovať princípy zvukovej neporušiteľnosti textu sa v strete s konkrétnym materiálom editor nevyhne diskutabilným rozhodnutiam. Verš „*V bojovom pásme padly dróty*“⁴¹ zo Zborovjanovej básne možno aktualizovať iba najnutnejším grafickým spôsobom, ktorý nenaruší pôvodné zvukové vlastnosti verša, neznemožní recepciu textu, ale bude odporovať súčasnej norme, ako „*V bojovom pásme padli dróty*“. Takéto radikálne zachovávanie autorovho jazyka v našej edičnej tradícii zatiaľ nie je zaužívané (alebo je považované za nekritickejšie), väčšinou sa urobí výraznejšia aktualizácia: „*V bojovom pásme padli dróty*.“ Automaticky sa robí aj aktualizácia kvantity: „*lahunko na vody tak ako krýdel pien*“⁴²

39 ŠPIRIT, Michael: Pro ty, kdo chtějí vědet víc. In: ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna od Josefa Čapka jako přívězek*. Ed. Michael Špirit. Praha : Triáda, 2013, s. 211 – 213.

40 Ak porozumenie textu kladie vyššie požiadavky na čitateľa, ako napr. v prípade niektorých textov Jonáša Záborského, snaha o uľahčenie jeho percepcie vedie skôr k spomínanej adaptácii.

41 ZBOROVJAN, Julo: *Bludička moja pieseň*. Košice : Východoslovenský kultúrny spolok Svojina, 1946, s. 15.

42 BEZEK, Kazimír: *Bol Váh černobiely*. Bratislava : Obroda, 1948, s. 54.

410 na „*lahunko na vody tak ako krdeľ pien*“, „*Noc fatamorgana Monaka*“⁴³ na „*Noc fatamorgána Monaka*“, „*voda mutná čierne steny*“⁴⁴ na „*voda mútna čierne steny*“. Ešte ťažšie by bolo akceptovateľné aj zachovanie tvrdosti spoluhlásky „t“ v slove *zpäť* („*stiahne sa späť do kozuba a ďalej spi*“)⁴⁵ na úkor dnešného *späť*. V súčasnej situácii by azda bolo prínosom aj obmedzenie zásahov do jazykovej podoby čitateľského vydania na javy kvantity, mäkkosti a prípadne normalizácie pozícií, v ktorých je podľa dnešnej kodifikácie diftong; teda so snahou o maximálne zachovávanie morfológie⁴⁶ (zásahy do lexiky sme odmietli už predtým). Pravdaže, každé pravidlo má svoje výnimky, ktoré sa vyskytujú aj vzhľadom na organizmus diela, na jeho štruktúru poprepájanú mnohonásobnými vzťahmi.

Obmedzenie zásahov na javy kvantity, mäkkosti a na pozície, v ktorých je podľa súčasnej normy diftong, môže vyvolať otázku, prečo isté javy aktualizovať a iné nie. Prečo ponechať tvary ako *krve, očí, aždaj* atď., ale *nazpäť, sedieť, zajtrá, hrudočka* už aktualizovať, čo tiež tvorí výnimku z pravidla zvukovej neporušiteľnosti textu? Domnievam sa, že proti našej tradícii niekedy až príliš invazívne zasahovať do textov má azda zmysel aspoň čiastočná minimalizácia takýchto zásahov na javy kvantity (*mlčky* na *mlčky*, *mrtvý* na *mŕtvy*), mäkkosti (rozkolísaný zápis martinského obdobia, *vysvetlovať* na *vysvetľovať*, *zpäť* na *späť*) a prípadne aj umiestnenie diftongov podľa dnešnej normy (*vedieť* na *vedieť*, *drôt* na *drôt*). Treba priznať, že tieto redukované zásahy tiež stierajú príznak patiny (môžu tiež odstraňovať kolísanie), a sú aj zásahom do zvukovej realizácie, ale už do značnej miery utlmeným. Môže to mať dôsledky, ktoré bude nutné v konkretizácii domýšľať, prípadne bude potrebné pristupovať k výnimkám. Tam, kde už by sa zásadne menila graféma (*tepluško* na *teplučko*), by som sa priklonil k nezasahovaniu, rovnako aj v hraničných prípadoch, v ktorých ide o zmenu mäkkosti, ale ktoré by mohli byť vnímané ako dubletné (*kamizola* – *kamižola*, *cez* – *čez*). Neprináša to prevratný pohľad na problematiku, neposkytuje to odpovede na všetky eventuality otázky súvisiace s problematikou ani univerzálne uplatniteľné pravidlo, ale vymedzuje sa tým možný programový postoj, redukujúci počet intervencií.

Spomenuté návrhy môžu vyvolávať tradičnú námietku, že ide o editorský subjektívizmus. Nemecký anglista Hans Walter Gabler otvorene hovorí o tom, že každý edičný počín vytvára nový text diela, že každý nový edičný výstup je vlastne editorovým textom⁴⁷ (čo bolo vidno na variantoch Chalupkových veršov). Vo chvíli, keď sa vzdáme fráz o objektívnosti edičného spracovania textu a otvorene priznáme, že zásahy do textu sú vecou editorského subjektu, môžeme začať uvažovať o vhodnosti a primeranosti miery týchto zásahov do textu. To, pravdaže, neznamená, že k editorským zásahom možno pristupovať ľubovoľne, nekriticky a nekritizovateľne. Každý eventuality editorský zásah (alebo aj jeho absencia) má svoje želané pozitívne, ale aj negatívne dôsledky. Edičná úprava

43 KUNOŠ, Ivan: *Podľa hviezd meniť masky*. Bratislava : Aligátor, 1940, s. 9.

44 BROCKO, Ján: *Ohlas*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, s. 48.

45 LENKO, Július: *Spomienková báseň. Poézia rokov 1944 – 1946*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 18.

46 V naznačenej perspektíve by bolo možné akceptovať – a náležite komentovať – aj morfológicky neadekvátny tvar „kto videl kráľoviča ísť ku princeznej do kiosku“. VÁLEK, Miroslav: Kto zažal... In: *Pútnik cyrilometodský*, roč. 39 + 2, 1946, č. 17 – 18, s. 259.

47 GABLER, Hans Walter: Editing Text – Editing Work. In: *Ecdotica*, roč. 10, 2013, s. 42 – 50.

textu však musí byť konzistentným a zdôvodneným systémom. Editor musí hľadať rovnováhu medzi ziskami a stratami, a pristupovať k editorským rozhodnutiam až po dôkladnom preskúmaní textových variantov.

Domnievam sa, že dostatočným argumentom proti invazívnej činnosti editora je jednoducho to, že text takého znenia autor nenapísal, že čitateľovi nie je v konečnom dôsledku poskytnutý hodnoverný text. Tradičná línia edičného spracovania textu sa zrejme nedá prudko zmeniť bez protireakcií, ale azda treba aspoň mierne posúvať túto hranicu, hľadať kompromisy, zvyšovať toleranciu voči javom, ktoré sa z dnešného pohľadu vymykajú norme, rozširovať limity a medze akceptovateľných jazykových javov (do istej miery aj proti tradícii), pokúsiť sa do najväčšej možnej miery obmedzovať intervencie a najmä – o úpravách dôkladne informovať.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0066/20 *Modernizmus v slovenskej literatúre II*. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Pramene

- BENIAK, Valentín: *Kráľovská reťaz*. Trnava : Ferko Urbánek a spol., 1933.
- BENIAK, Valentín: *Tiahnime ďalej oblaky*. Topoľčany : vlastným nákladom, 1928.
- BEZEK, Kazimír: *Bol Váh čiernobiely*. Bratislava : Obroda, 1948.
- BREZINA, Ján: *Anjel pokoja*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1946.
- BROCKO, Ján: *Ohlas*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946.
- CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Zostavila, edičnú poznámku, komentáre, kalendárium života a diela a doslov napísala Janka Pácalová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Karol Rosenbaum. Martin : Matica slovenská, 1952.
- CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1973.
- CHALUPKA, Samo: *Spevy Sama Chalupku*. Ed. Jozef Škultéty. Turčiansky Sv. Martin : Knihlačiarstvo účastinársky spolok, 1912.
- CHALUPKA, Samo: *Spevy Sama Chalúpku*. Ružomberok : Karol Salva, 1898.
- CHALUPKA, Samo: *Spevy Sama Chalúpku*. Banská Bystrica : Eugen Krčméry, 1868.
- KRČMÉRY, Štefan: *Ked' sa sloboda rodila...* Turčiansky Sv. Martin : Knihlačiarstvo účastinársky spolok, 1920.
- KUNOŠ, Ivan: *Podľa hviezd mení masky*. Bratislava : Aligátor, 1940.
- LENKO, Július: *Spomienková báseň. Poézia rokov 1944 – 1946*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948.
- MOTULKO, Ján: *V mimózach vietor*. Košice : Verbum, 1947.
- PLÁVKA, Andrej: *Ohne na horách*. Bratislava : Pravda, 1947.
- ROY, Vladimír: *Cez závoj*. Uhorská Skalica : J. G. Obetka, 1927.
- SILAN, Janko: *Kuvici*. Praha : Fond Julia Zeyera, 1936.
- VÁLEK, Miroslav: Kto zažal... In: *Pútnik cyrilometodejský*, roč. 39 + 2, 1946, č. 17 – 18, s. 259.
- VÁMOŠ, Gejza: *Atómy Boha*. Edične upravila, edičnú poznámku a záverečnú štúdiu napísala Dagmar Kročanová-Roberts. Bratislava : Dilema, 2003.

412 ZBOROVJAN, Julo: *Bludička moja pieseň*. Košice : Východoslovenský kultúrny spolok Svojina, 1946.

ŽARNOV, Andrej: *Štít*. Bratislava : Ján Horáček, 1940.

Literatúra

AMBRUŠ, Jozef: K textologickým problémom pri vydávaní našich klasikov. In: MARKUŠ, Anton: *Človek a kniha. Zborník štúdií k 25. výročiu vydavateľstva Tatran*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 63 – 72.

BAKOŠ, Mikuláš: Od diletantizmu k vede? (K vývinu slovenskej textológie v poslednom desaťročí). In: *Slovenská literatúra*, roč. 7, 1960, č. 1, s. 97 – 116.

BRTÁŇ, Rudo: Poznámky editora k Spevom. Poznámky editora k českým básňam. Básnik Samo Chalupka (1812 – 1883). In: CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1973, s. 283 – 375.

BRTÁŇ, Rudo: *Samova Chalupkova báseň „Mor ho!“*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1942.

FELIX, Jozef: O vydávaní klasikov. In: *Slovenské pohľady*, roč. 69, 1953, č. 12, s. 1133 – 1164.

GABLER, Hans Walter: Editing Text – Editing Work. In: *Ecdotica*, roč. 10, 2013, s. 42 – 50.

GÁFRIK, Michal: Bibliografické poznámky, určenie základného textu a spôsob usporiadania. In: RÁZUS, Martin: *Zdvihnite život! Výber z poézie*. Ed. Michal Gáfrik. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 254 – 257.

GÁFRIK, Michal: Michal Gáfrik vydavateľstvu Tatran. In: *Romboid*, roč. 27, 1992, č. 7, s. 58 – 62.

GÁFRIK, Michal: Návrat do editorských plienok alebo škandalózne zmrzačenie Rázusa. In: *Literárny týždenník*, roč. 8, 1995, č. 43, s. 4 – 5.

GÁFRIK, Michal: Štúr ako textologický problém? In: *Literárny týždenník*, roč. 7, 1994, č. 18, s. 4 – 5.

KOSÁK, Michal – FLAIŠMAN, Jiří: *Podoby textologie*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010.

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: Edičná poznámka. In: VÁMOŠ, Gejza: *Atómy Boha*. Edične upravila, edičnú poznámku a záverečnú štúdiu napísala Dagmar Kročanová-Roberts. Bratislava : Dilema, 2003, s. 247 – 248.

PÁCALOVÁ, Janka: Poznámky a komentáre. Kalendárium života a diela. Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Zostavila, edičnú poznámku, komentáre, kalendárium života a diela a doslov napísala Janka Pácalová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 300 – 366.

PRÍHODOVÁ, Edita: Editorские стратегии в Сүборном диеле Janka Silana (zbiery Kuvici, Pieseň z Javoriny, Oslnenie). In: *Slovenská literatúra*, roč. 67, 2020, č. 4, s. 371 – 380.

ROSENBAUM, Karol: Úlohy slovenskej textológie. In: *Slovenská literatúra*, roč. 1, 1954, č. 3, s. 265 – 280.

ŠPIRIT, Michael: Pro ty, kdo chtějí vědět víc. In: ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna od Josefa Čapka jako převažek*. Ed. Michael Špirit. Praha : Triáda, 2013, s. 211 – 213.

ŠPIRIT, Michael: *Textologie dnes. Příručka pro začínající editory*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2020.

VODIČKA, Felix: Naše zkušenosti s vydáváním klasiků české literatury. In: *Česká literatura*, roč. 4, 1956, č. 1, s. 19 – 33.

ZAMBOR, Ján: Interpretácia básne Sama Bohdana Hroboňa Ária kajúca. In: *Stavebnosť básne*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2018, s. 15 – 39.

Mgr. Martin Navrátil, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: Martin.Navratil@savba.sk